

WIATRAKI NA POMORZU W XIX I XX W. ORAZ ICH PROBLEMATYKA KONSERWATORSKA

Katalog zachowanych wiatraków na Pomorzu

Na podstawie przeprowadzonych badań na terenie Pomorza zidentyfikowano 17 wiatraków. Porównując to do liczby młynów na przestrzeni wieków, należy stwierdzić, że liczba ta stanowi 6,4% w porównaniu do początku XIX w. oraz 2,3% w porównaniu do końca XIX w.

Wśród zachowanych zabytków znajdują się 4 koźlaki, 1 paltrak, 5 holendrów, 5 wiatraków wieżowych oraz fragmenty dwóch wiatraków odwadniających. Z grupy rozpoznanych typów wiatraków na przestrzeni XIX w. nie zachował się ani jeden cały koźlak lub holender odwadniający oraz holender z galerią.

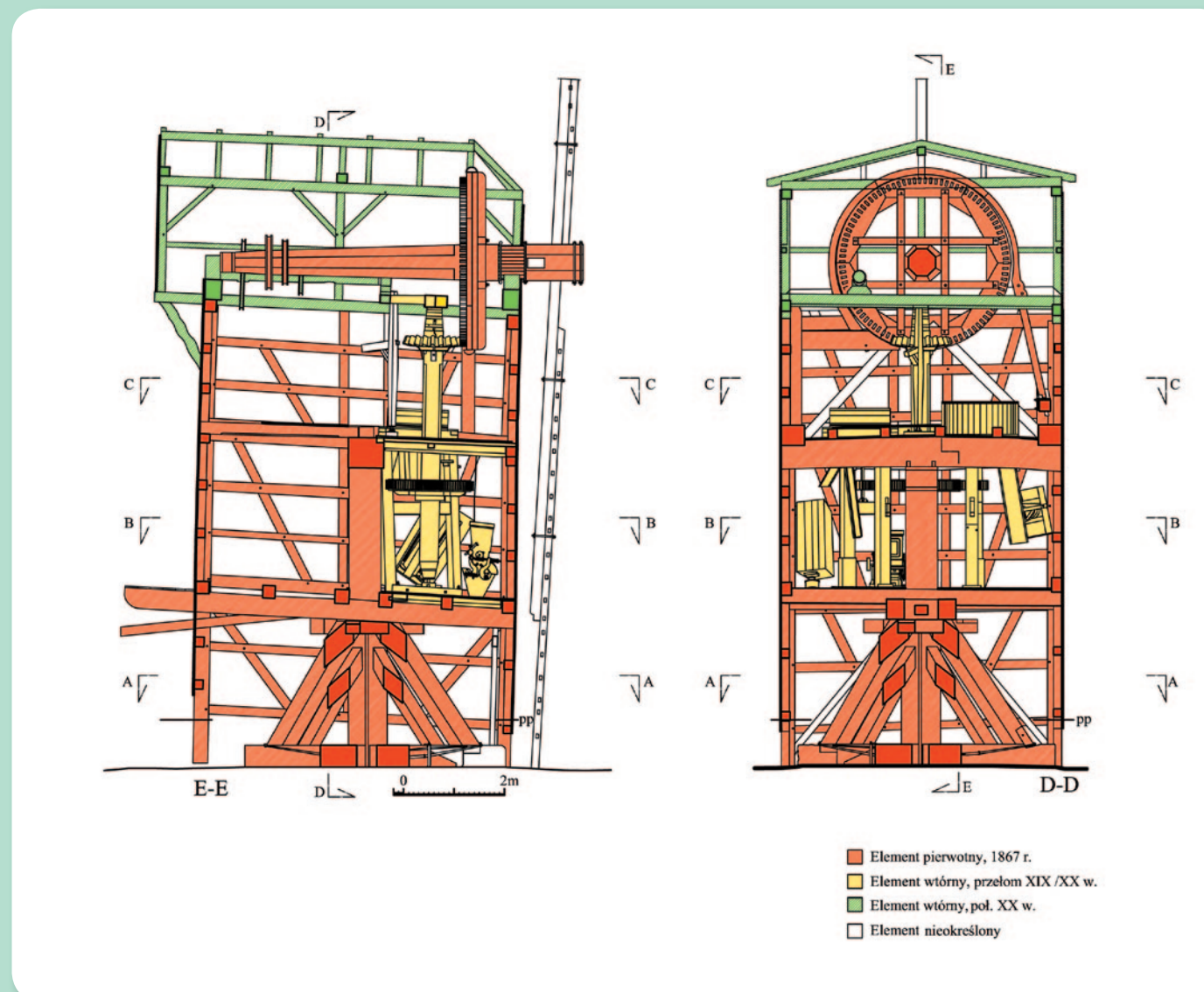
Na początku XX w. funkcjonowały jeszcze wiatraki z początku XVIII w. Dziś najstarszym zabytkiem jest koźlak z Drewnicy, pochodzący z lat 40. XVIII w.. Zapewne z 2 połowy XVIII w. pochodzą fragmenty podstawy wiatraka odwadniającego, przechowywane obecnie w Cyganku. Z pierwszej połowy XIX w. pochodzą fragmenty wiatraka odwadniającego z Krzewska. Największa ilość zachowanych młynów – 14, pochodzi z 2 połowy XIX w. (w tym: 3 koźlaki, 1 paltrak i 10 wiatraków z obrotową czapą). Część z nich została oddana do użytku pod sam koniec XIX w. jak koźlak z Kurkocina, holender z Tczewa czy wiatrak wieżowy z Nowego. Zdecydowana największa ilość zabytków, aż 11 znajduje się w rękach prywatnych. Dwa młyny są własnością lokalnych stowarzyszeń, zaś cztery znajdują się w muzeach.

BIERZGŁOWO – WIAKTRAK KOŹLAK

Wiatrak powstał w 1867 r. Wybudowany został najprawdopodobniej przez Piotra Jasinowskiego. Młynarzem był Władysław Walter. Wiatrak od początku znajdował się w rękach jednej rodziny. Zaprzestano w nim pracować w 1958 r. Obiekt wpisany do rejestru zabytków w 2009 r. W tym samym czasie wykonano inwentaryzację pomiarowo-rysunkową. Stan zachowania dobry. Podczas remontu w 2010 r. wymieniono praktycznie 90 % oryginalnej substancji. Zachowany został oryginalny sztember, mącznica oraz koło palczne. Częściowo odtworzono łubie wraz z koszem zasypowym. Na parterze zachowano relikty młynnika walcowego oraz odsiewacza cylindrycznego, z tym, że znajdują się w innym miejscu niż pierwotnie. Nie zostały one naprawione ani podłączone do głównego napędu. Bezpośrednio po wykonanych pracach ciesielskich wiatrak obracał się wokół własnej osi. Skrzydła wprawiły w ruch główny wał napędowy. Niestety brak okresowych, konserwacyjnych obrotów doprowadził do wypaczenia większości nowych elementów, głównie pojazdów. Dziś w wiatraku nie można dokonać żadnego obrotu.

1. Wiatrak w Bierzgowie przed remontem (fot. M. Prarat, 2009).

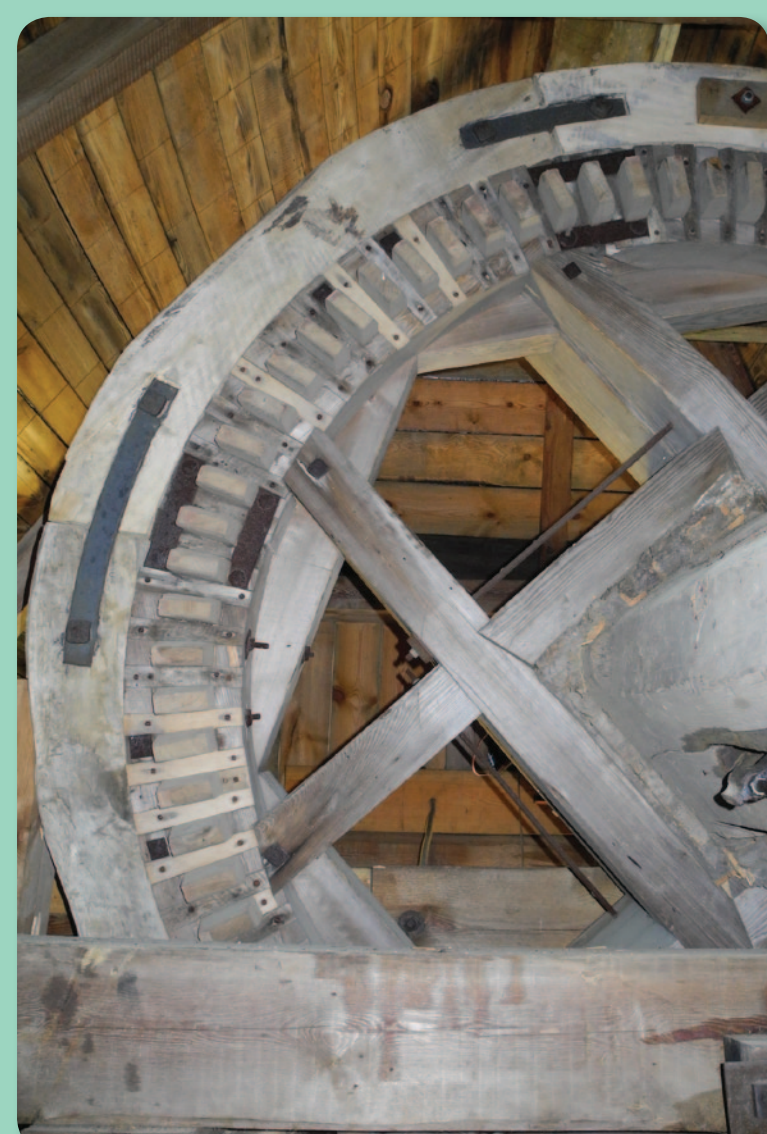
2. Bierzgowo- wiatrak koźlak. Rozwarstwienie chronologiczne na podstawie badań architektonicznych. Oprac. M. Prarat.

3. Wiatrak w Bierzgowie po remoncie (fot. M. Prarat, 2012).

1. Brusy - wiatrak holender (fot. M. Prarat, 2018).

2. Brusy - wiatrak holender. Główny wał z kołem palcznym (fot. M. Prarat, 2018).

BRUSY – WIAKTRAK HOLENDER (OBECNIE W MUZEUM KASZUBSKI PARK ETNOGRAFICZNY)

W 1876 r. mieszkaniec wsi Szulc zakupił drewno ze starej dzwonnicy kościelnej na licytacji, celem wykorzystania go do budowy wiatraka. W tym samym roku postawiony został holender. Kolejnymi właścicielami byli Stanisław i Waleria Lemczykowie z Brus. Po śmierci męża, wdowa wyszła za mąż za Antoniego Ryngwelskiego. Rodzina ta użytkowała młyn do 1947 r. Muzeum kupiło go w 1978 r. Prace w skansenie trwały w latach 1992-1994.

Wyposażenie wiatraka zmieniało się na przestrzeni wieków. Pierwotnie znajdowało się w nim tylko jedno złożenie kamieni napędzane z wału głównego poprzez wał pionowy tzw. królewski ze stalowym kołem poziomym. W 1914 r. przeprowadzono modernizację polegającą na wprowadzeniu żeliwnej głowicy wału i montażu skrzydeł żaluzjowych na miejscu płótna. Wybudowano murowaną piwnicę, instalując w niej system pionowej transmisji. Dostawiono dodatkowe złożenie kamieni wraz z pomocniczymi urządzeniami, w tym młynnikiem walcowym firmy Vetzig, tryjerem, łuszczarką, odsiewaczem oraz systemem kublekowych podnośników. W 1935 r. dostawiono zgniatacz do zboża wspomagający młynnik.

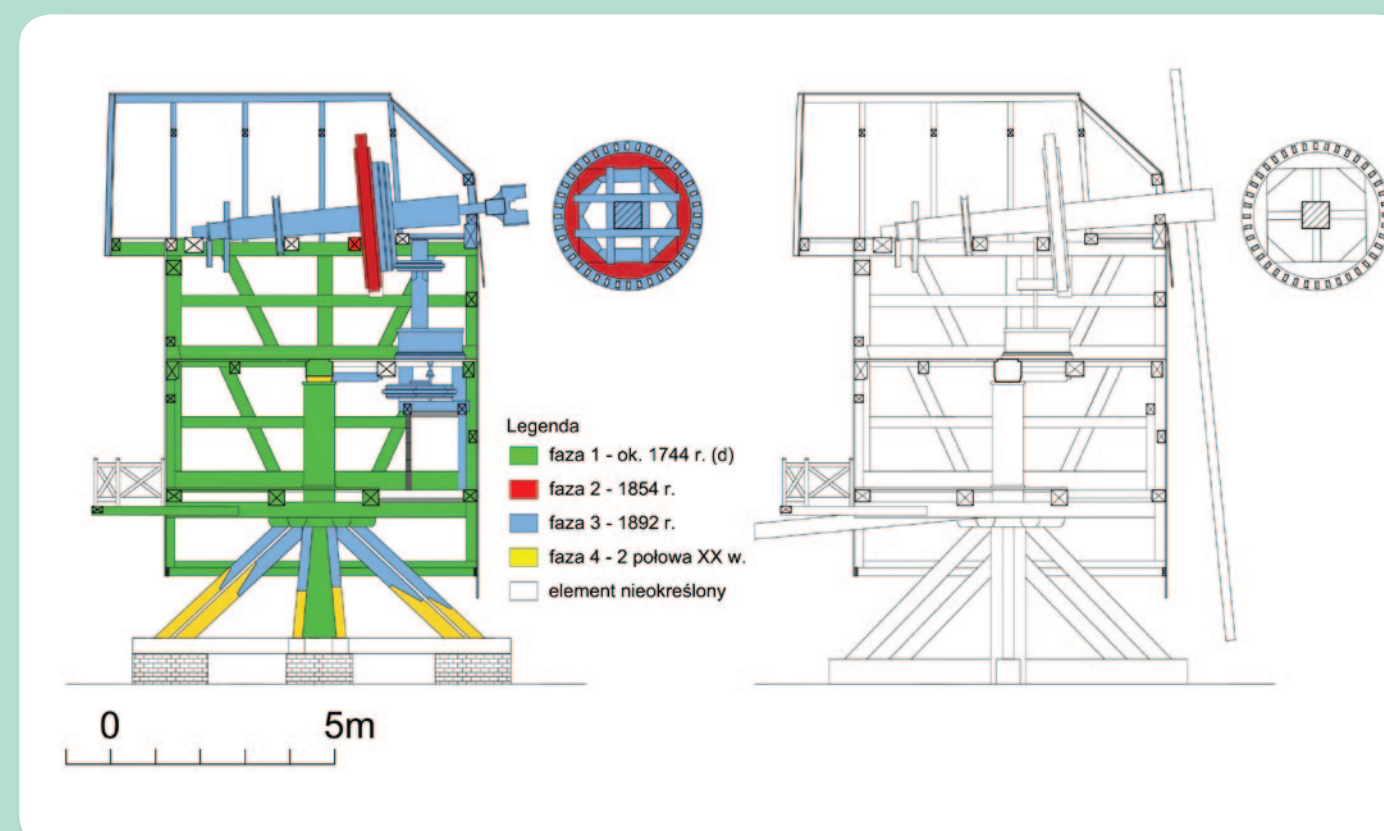
Dla zabytku wykonano pełną inwentaryzację pomiarowo-rysunkową a także studium historyczne. Podczas prac w muzeum wymianie ulegała część konstrukcji ścian, tj. słupów i rygli. Zachowała się większość mieczy, belek stropowych i podciągów wszystkich kondygnacji oraz prawie w całości konstrukcja rusztu obrotowej czapy. Krokiew wymieniono. Wyposażenie przedstawia stan po modernizacjach w 1 połowie XX w. Wszystkie urządzenia zostały ze sobą połączone, w pełni sprawny był również system napędu i transmisji. Brak obrotów konserwacyjnych spowodował „zastanie” mechanizmów. W przyszłości w celach edukacyjnych, należałoby spróbować uruchomić wiatrak bez zasypu zboża.

DREWNICA – WIAKTRAK KOŹLAK

Na podstawie badań dendrochronologicznych wiadomo, że wiatrak powstał w latach 40. XVIII w., choć w literaturze pojawia się również wcześniejsza data. Dzięki przeprowadzonej analizie do elementów oryginalnych należy zaliczyć sztember z siódmym, górną część mącznicy oraz większą część szkieletowych ścian budynku. Z przebudowy jaka musiała mieć miejsce w 1854 r. pochodzą zachowane krążony koła palcznego i sztoga. Poważniejszy remont wiatrak przeszedł w 1892 r. Wtedy to zapewne wstawiono nowy wał skrzydłowy, na które zamontowano przełożone stare koło wraz z drugim, łącząc je z wałem królewskim, który napędzał dodatkowe złożenie kamieni. Z tego czasu prawdopodobnie pochodzi konstrukcja dachu, nowe podwaliny i podwójne zastrzały. Częściowemu uszkodzeniu (dyszel, skrzydła) wiatrak uległ w 1959 r. Pracom konserwatorskim został poddany w 1962 i 1974 r. Obiekt wpisany został do rejestru zabytków w 1959 r. Obecny właściciel wykonał dla budynku inwentaryzację pomiarowo-rysunkową. Stan zachowania zły. Nieszczęsne pokrycie dachowe doprowadziło do znacznego zawilgocenia konstrukcji dachu, wału i koła palcznego, konstrukcji stropu drugiej kondygnacji oraz częściowo ścian bocznych. Stopień zbutwienia drewna postępuje w szybkim tempie. Zabytek choć zabezpieczony przed wandalami, nie jest użytkowany. Żaden z elementów wiatraka nie funkcjonuje. Natychmiastowego zabezpieczenia wymaga dach. W dalszej kolejności należałoby przeprowadzić prace budowlano-konserwatorskie, których nadrzędnym celem powinno być maksymalne zachowanie historycznej, zabytkowej substancji, nawet bez przywracania jego sprawności technicznej.

1. Wiatrak koźlak w Drewnicy z lat 40. XVIII w. Widok od przodu (fot. M. Prarat, 2018).

2. Wiatrak koźlak w Drewnicy z lat 40. XVIII w.

A) Rozwarstwienie chronologiczne. Legenda: zielony – elementy pierwotne, czerwony – zmiany wprowadzone w latach 50. XIX w., niebieski – zmiany wprowadzone pod koniec XIX lub na początku XX w., żółty – zakres prac konserwatorskich z 2 połowy XX w.

B) Hipotetyczna rekonstrukcja stanu pierwotnego z innym osadzeniem sztembra i jednym złożeniem kamieni napędzanych od góry z koła palcznego (oprac. M. Prarat).

3. Wiatrak koźlak w Drewnicy z lat 40. XVIII w. Druga kondygnacja z kołem palcznym. W sztodzie widoczne gniazdo po osadzeniu sochy zaś w podłodze ślad po pierwotnym usytuowaniu kamieni młynskich (fot. M. Prarat, 2018).